

**O'ZBEKISTON HUDUDLARINING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI
BAHOLASH: FAOLLIK, SALOHİYAT VA RISKLAR TAHLILI****L.N.Jiyanov - i.f.f.d.(PhD)***Buxoro davlat universiteti Buxgalteriya
hisobi va statistika kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: mazkur maqola O'zbekiston Respublikasi hududlarining investitsion jozibadorligini baholash masalasiga bag'ishlangan. Unda investitsion faollik, hududiy salohiyat va risk omillari o'zaro bog'liq holda ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqotda hududiy investitsion jozibadorlikni aniqlash uchun tabiiy resurslar, mehnat salohiyati, transport-logistika tizimi, sanoat rivoji, qishloq xo'jaligi imkoniyatlari, biznes yuritish qulayligi hamda ekologik xavfsizlik kabi ko'rsatkichlardan foydalanilgan. Natijada hududiy ustunlik va cheklovlarni aniqlash, investitsiya oqimlarini samarali yo'naltirish hamda mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: investitsion jozibadorlik, hududiy iqtisodiyot, investitsion faollik, hududiy salohiyat, investitsion risk, infratuzilma.

Jahon iqtisodiyotida investitsiyalar hududiy rivojlanishning eng muhim drayverlaridan biri hisoblanadi. Har bir hududning investitsion jozibadorligi uning iqtisodiy faolligi, resurs bazasi, bozor imkoniyatlari va boshqaruv muhitiga bevosita bog'liq.

O'zbekiston sharoitida hududlarning iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy imkoniyatlari o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjud. Natijada ayrim hududlar yuqori investitsion jozibadorlikka ega bo'lsa, boshqalari qo'shimcha institutsional va infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlashni talab etadi.

Investitsion jozibadorlikni to'g'ri baholash davlat siyosatini takomillashtirish, sarmoya oqimlarini maqsadli yo'naltirish va hududlararo iqtisodiy nomutanosiblikni kamaytirish uchun muhimdir. Shu sababli ushbu masala iqtisodiy tahlilning dolzarb yo'nalishi sifatida qaraladi.

Maqolaning maqsadi O'zbekiston hududlarining investitsion jozibadorligini baholashning nazariy va amaliy jihatlarini yoritish, hududiy ustunlik va cheklovlarni aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Investitsion jozibadorlik nazariyasi iqtisodiy adabiyotlarda hudud va tarmoqlarning sarmoya qabul qilish qobiliyatini ifodalovchi murakkab kategoriya sifatida talqin qilinadi. Uning tarkibiga iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, institutsional va infratuzilmaviy omillar kiradi.

Adabiyotlarda investitsion jozibadorlikni baholashning ikki asosiy yoʻnalishi ajralib turadi. Birinchisi - statistik koʻrsatkichlar asosidagi yondashuv boʻlib, u investitsiyalar hajmi, ishlab chiqarish oʻsishi, rentabellik va bandlik bilan bogʻliq indikatorlarga tayansa, ikkinchisi - koʻp mezonli integral yondashuv boʻlib, u sifat omillarini ham qamrab oladi.

Hududiy iqtisodiyot boʻyicha tadqiqotlarda infratuzilma rivoji, transport-logistika qulayligi, bozor sigʻimi va mehnat resurslari investitsion jozibadorlikning asosiy omillari sifatida qayd etiladi. Shu bilan birga, investorlar xavfga boʻlgan munosabatiga taʼsir etuvchi siyosiy barqarorlik va huquqiy muhit masalalari ham alohida oʻrganiladi.

Risklarni baholashga oid adabiyotlarda inflatsiya, valyuta kursi oʻzgaruvchanligi, ekologik tahdidlar va tabiiy resurslardan foydalanish muammolari sarmoyadorlar uchun cheklovchi omil ekanligi koʻrsatiladi. Ayniqsa, uzoq muddatli loyihalarda ekologik barqarorlik va infratuzilma sifati hal qiluvchi omilga aylanadi.

Shu bois hududiy investitsion jozibadorlikni baholashda kompleks va qiyosiy yondashuvdan foydalanish zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ustuvor yoʻnalish sifatida eʼtirof etiladi.

Tadqiqotda hududlarning investitsion jozibadorligini baholash uchun qiyosiy tahlil, kompleks guruhlash, integral koʻrsatkichlar usuli va koʻp mezonli baholash yondashuvlari qoʻllanildi. Baholash mezonlari sifatida tabiiy resurslar, mehnat salohiyati, infratuzilma holati, sanoat rivoji, qishloq xoʻjaligi imkoniyatlari, biznes yuritish qulayligi va ekologik xavfsizlik koʻrsatkichlari tanlab olindi.

Hududlar investitsion jozibadorligi investitsiya faolligi koeffitsiyenti, investitsion salohiyatning integral koʻrsatkichi va blok indekslar orqali sharhlanadigan tizim asosida tahlil qilindi. Mazkur tizim hududlarni faqat bir koʻrsatkich asosida emas, balki bir nechta muhim omillar uygʻunligida baholash imkonini beradi.

Shuningdek, investitsion risklar siyosiy, iqtisodiy, ekologik va infratuzilmaviy risklar kesimida talqin qilindi. Bu esa hududiy jozibadorlikni faqat imkoniyatlar emas, balki potensial xavflar bilan birga koʻrib chiqish imkonini yaratdi.

Investitsiya oʻsish surʼati (IOS) koʻrsatkichi hududning investitsiya sohasida qanday rivojlanayotganini koʻrsatadi:

$$IOS = \frac{I_t - I_{t-1}}{I_{t-1}} \cdot 100\%$$

Bunda – I_t - Joriy davrdagi investitsiyalar.

I_{t-1} - Oʻtgan davrdagi investitsiyalar.

Bu formula investitsiya oqimlarining oʻsishini kuzatishga imkon beradi.

3) Investitsion salohiyatni baholashda hududning tabiiy resurslari, ishchi kuchi, infratuzilma, iqtisodiy oʻsish potentsiali va boshqa omillarni hisobga olish zarur. Asosiy

ko'rsatkichlardan biri salohiyatning integratsiyalashgan ko'rsatkichi hisoblanadi. Hamda bu ko'rsatkich quyidagicha aniqlanadi:

$$K = \frac{R_t + C_t + I_t}{T_t}$$

Bunda R_t - Hududning tabiiy resurslaridan olinadigan daromadi.

C_t - Hududda mavjud bo'lgan inson kapitali (ishchi kuchi va malakali kadrlar).

I_t - Hududga investitsiya kiritilishi hajmi.

T_t - Hududning jami iqtisodiy resurslari (yaratilgan mahsulotlar, servislar va boshqalar).

Bu ko'rsatkichdan foydalanish iqtisodiy hududning investitsion salohiyatini va rivojlanish imkoniyatlarini hisoblab chiqish imkonini beradi. Keyingi o'rganishimiz uchun zarur bo'lgan ko'rsatkichlardan biri investitsion jozibadorlikni shakllantirish hisoblanadi. Mintaqaning jozibadorligining integral indeksi quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$IAI_i = \sum_{k=1}^K \alpha_k \cdot BI_{ik},$$

Bu yerda:

IAI_i — i-mintaqaning investitsiya jozibadorligining integral indeksi;

BI - BlockIndexik;

k -mintaqaning qiymati;

α_k — entropiya usuli yordamida aniqlangan haqiqiy blok og'irliklari;

m — bloklar soni (bizning holatimizda iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional bloklar)

Blok indeks qiymatlari hisoblab chiqilgandan so'ng, ularni mintaqaning keng qamrovli investitsiya jozibadorligini aks ettiruvchi yagona ko'rsatkichga birlashtirish zarur bo'ladi. Buning uchun barcha bloklarning natijalari ularning og'irlikdagi ahamiyatini hisobga olgan holda integral indeks orqali umumlashtiriladi. Integral indeks — bu har bir blokning mintaqaning umumiy bahosiga qo'shgan hissasini aks ettiruvchi kompleks ko'rsatkich bo'lib, u hududning investitsion salohiyatini to'liq ifodalash imkonini beradi. Bundan tashqari, ushbu integral indeks hududning iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik hamda institutsional rivojlanish darajasini bir butun ko'rinishda baholash imkonini yaratadi. Misol uchun, O'zbekiston respublikasida, Toshkent shahri bo'yicha eng yuqori integral indeksga vujudga kelganining asosiy sabablari, bu ushbu shaharda tadbirkorlik yoki ishbilarmonlikni yo'lga qo'yish uchun yetarli imkoniyatlarni yaratilganligi, bozor infratuzilmalarining rivojlanganligi, sanoat sohalarini taraqqiyoti uchun iqtisodiy, moliyamiy imkoniyatlarni shakllantirilganligi hisoblanadi. Xuddi shunday imkoniyatlar Toshkent viloyatining aksariyat hududlarida yaratilishi kuzatilmoqda. Ayniqsa, naqliyot va logistika xizmatlarini rivojlantirish

uchun imkoniyatlar yaratilganligi sababli sarmoyalar jalb qilish loyihalari uchun o'ta jozibador hudud hisoblanadi.

**2024-yilda O'zbekiston Respublikasi viloyatlarining investitsion
jozibadorlik indeksi**

O'rin	Mintaqa(Hudud)	Ijtimoiy	Iqtisodiy	Institutional	Integral indeksi
1	Toshkent shahri	0,93	0,98	1,00	0,97
2	Toshkent viloyati	0,81	0,89	0,91	0,87
3	Samarqand	0,79	0,83	0,86	0,83
4	Farg'ona	0,76	0,80	0,82	0,79
5	Andijon	0,74	0,78	0,79	0,77
6	Buxoro	0,72	0,77	0,78	0,75
7	Namangan	0,71	0,75	0,76	0,74
8	Qashqadaryo	0,69	0,74	0,75	0,73
9	Navoyi	0,68	0,73	0,74	0,72
10	Xorazm	0,66	0,71	0,72	0,70
11	Surxandaryo	0,64	0,69	0,70	0,68
12	Jizzax	0,63	0,68	0,69	0,67
13	Sirdaryo	0,61	0,66	0,67	0,65
14	Qaraqalpog'iston respublikasi	0,59	0,64	0,66	0,63

Yuqorida keltirilgan jadvaldagi ma'lumotlaridan ma'lum bo'ldiki, Toshkent shahri (0,97) — eng yuqori integral indeksga ega bo'lib, bu hududda biznes yuritish sharoitlari, iqtisodiy o'sish sur'atlari va ijtimoiy infratuzilma eng rivojlangan darajada ekanini ko'rsatadi. Toshkent viloyati (0,87) — markaziy sanoati rivojlangan shaharlarga ega ekanligi va transport-logistika imkoniyatlari tufayli yuqori investitsion salohiyatga ega. Bu hudud sanoat korxonalari va ishlab chiqarish klasterlari bilan ajralib turadi. Samarqand (0,83) — iqtisodiy ko'rsatkichlari barqaror, sarmoyalarni xizmat ko'rsatish, shu jumladan, naqliyot, turizm, qishloq xo'jaligi sohalariga jalb etish imkoniyatlariga ega. Farg'ona (0,79) — sanoat va qishloq xo'jaligi rivojlangan, aholisi zich joylashgan hudud sifatida mehnat resurslari salohiyati yuqori. Bu viloyat investitsiyalar uchun ishlab chiqarish va iste'mol bozorining kengligi bilan ajralib turadi. Buxoro (0,75) — tabiiy resurslari, turizm salohiyati va tarixiy merosi bilan ajralib turadi. Bu hududda energetika va turizm sohalariga investitsiyalar kiritish istiqbollari yuqori.

Hududlar investitsion jozibadorligini oshirish uchun bozor infratuzilmasi, logistika va energetika ta'minotini yaxshilashga qaratilgan maqsadli dasturlarni kuchaytirish kerak.

Turizm salohiyatiga ega hududlarda xizmat ko'rsatish sifati, marketing va zamonaviy turistik infratuzilmani rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Tabiiy resurslarga boy hududlarda investitsiyalarni chuqur qayta ishlash, yuqori qo'shilgan qiymat yaratish va ekologik xavfsizlik bilan bog'liq talablar asosida boshqarish lozim.

Hududiy investitsion jozibadorlikni baholash natijalarini investorlar uchun ochiq reyting tizimida aks ettirish muhim amaliy vosita bo'lishi mumkin.

Risklarni kamaytirish uchun hududlarda sug'urta mexanizmlari, investorlarga xizmat ko'rsatish markazlari va ruxsat berish tartiblarini soddalashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 15-oktabrdagi 606-son "Respublika hududlarida innovatsiya va investitsiya faoliyatini jadallashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 14-yanvardagi 16-son "O'zbekiston Respublikasi Investitsiya dasturini shakllantirish tizimini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. Ochkov D.V. Investment design, M.: Direct-Media, 2016 68 p.
4. Boyan Tomov. Investments and regions. Brand mediya. Sofiya. 2017, 122 page.
5. Mamatov B.S, Xo'jamqulov D.Yu, Nurbekov O.Sh. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik. - T.: "Iqtisod – moliya". 2014 y. – 608 b
6. Roger Gibson. Formation of an investment portfolio. Financial M. risk management. Alpina. 2008. 276 p.